

הלאומיות

בונים מדינה במזרח התיכון

אליעזר דומקה, חנה אורבך, צפיר גולדברג

משרד החינוך
אישור מס' 4215

ספר לימוד לחטיבה העליונה
מהדורה שנייה

מרכז זלמן שזר ירושלים

הלאומיות בונים מדינה במזרח התיכון

ד"ר אליעזר דומקה, חנה אורבך, ד"ר צפריר גולדברג

ספר לימוד לחטיבה העליונה

משרד החינוך

אישור מס' 4215

אושר בתאריך: 26.07.09

מהדורה שנייה

מרכז זלמן שזר

ירושלים

Nationalism

Building a State in the Middle East

ריכוז הפרוייקט: דבורה קליין

עריכה דידקטית: חנה אורבך, ד"ר צפריר גולדברג

השתתפו בכתיבה: פרופ' יוסי גולדשטיין, פרופ' מוטי גולני, פרופ' יובל דרור,

פרופ' יחיעם ויץ, פרופ' חיים סעדון

עריכה לשונית: עירית לאופר

מפות: סטודיו גדעון דן

עיצוב: שפרה זקס, גאמא עיצובים, ירושלים

מביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

ועידת התביעות

Conference on Jewish Material Claims Against Germany, Inc.

מסת"ב 1-259-227-965-978 ISBN

מספר קטלוגי 185-582 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ט

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2009

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו,
בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה,
ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד: גאמא עיצובים, ירושלים

לוחות והדפסה: דפוס פרינטיב, ירושלים

**ספר זה יוצא לאור
לזכרה של
לאה רוצ'קינד קבאקוף ז"ל
בסיוע
קרן מורשה
Legacy Heritage Fund Ltd.
of New York & Jerusalem**

לאה רוצ'קינד קבאקוף ז"ל הייתה אישה אצילת נפש, משכילה, נדיבה וציונית. היא הגרה לארצות הברית עם בעלה הרשל קבאקוף כדי להימלט מרדיפות היהודים בברית המועצות. בני הזוג זכו לשלווה אבל עבדו קשה לפרנסתם, הוא כנגר והיא כבעלת דוכן למכירת פירות. משפחת קבאקוף עזרה לנצרכים, ובחגים שלחה גברת קבאקוף חבילות אוכל למשפחות נזקקות בעילום שם. כמו כן דאגה תמיד לזקני הקהילה וסעדה אותם בחוליים. בין לבין הייתה רעיה מסורה, אם גאה וסבתא אהובה.

לפני פטירתה, בשנת 1960, לא יכלה לדעת כי חנות הבגדים שפתחו בתה בלה וחתנה הארי ווקסנר עם ילדיהם תהפוך במהרה לתאגיד מסחרי בינלאומי. בעקבות הצלחתם הכלכלית הקימו בני המשפחה קרנות סיוע התורמות לפרויקטים במדינת ישראל, למטרות ציוניות ולקידום התרבותי, המדעי, הרפואי והחינוכי של יהודים ברחבי העולם. אחת הקרנות, "Legacy Heritage Fund of New York & Jerusalem", תרמה לפרסום ספר זה, המנציח את זכרה של לאה קבאקוף, שחינוכו של הדור הצעיר היה כה קרוב ללבה.

תוכן העניינים

מבוא	5
שער ראשון – התפתחות בית לאומי יהודי בארץ ישראל	
יחידה א: בניין הבית הלאומי תחת המנדט הבריטי 1920–1945	
פרק 1. התפתחות היישוב היהודי מסוף מלחמת העולם הראשונה עד סוף מלחמת העולם השנייה	10
יחידה ב: המאבק להקמת מדינה יהודית 1945–1947	
פרק 2. מדיניות בריטניה בארץ ישראל	32
פרק 3. המאבק הבינלאומי בשאלת העקורים וארץ ישראל	36
פרק 4. המאבק הציוני על העלייה וההתיישבות	44
פרק 5. המאבק הציוני הצבאי	52
פרק 6. האו"ם מכריע בשאלת ארץ ישראל	61
יחידה ג: מלחמת העצמאות והקמת המדינה	
פרק 7. "המלחמה הפנימית" – השלב הראשון במלחמה	77
פרק 8. הכרזת המדינה	89
פרק 9. המלחמה בין מדינת ישראל למדינות ערב – השלב השני במלחמה	96
שער שני – מדינת ישראל במזרח התיכון	
יחידה ד: עיצוב המזרח התיכון וצפון אפריקה	
פרק 10. תהליך ה"דה־קולוניזציה" במזרח התיכון ובארצות צפון אפריקה	115
פרק 11. מגמות האחדות והפיצול בעולם הערבי	
פרק 12. מצרים בתקופתו של נאצר	131
פרק 13. ממלכת ירדן בשנים 1946–1970	137
פרק 14. היהודים עוזבים את ארצות האסלאם	142
יחידה ה: יחסי ישראל והעולם הערבי בשנים 1949–1994: בין מלחמה ושלום	
פרק 15. מדיניות החוץ של ישראל בשנים 1949–1994	153
פרק 16. מדיניות הביטחון של ישראל בשנים 1949–1956	157
פרק 17. מלחמת סיני	165
פרק 18. מלחמת ששת הימים	171
פרק 19. מלחמת יום הכיפורים	185
פרק 20. הסכם שלום בין ישראל למצרים	196
פרק 21. בין מלחמה לשלום, 1982–1994	200
שער שלישי – החברה הישראלית	
יחידה ו: העלייה הגדולה וקליטתה	
פרק 22. העלייה הגדולה 1948–1964	216
פרק 23. אתגר הקליטה	229
פרק 24. העלייה לארץ משנות ה־70 עד סוף המאה ה־20	249
יחידה ז: החברה הישראלית והתפוצות	
פרק 25. זיכרון השואה במדינת ישראל	261
פרק 26. ישראל והתפוצות	273
מילון מושגים	
מקורות לתמונות	281 293

מבוא

מוקדי הלימוד

ספר זה הוא ספר המשך לספרים "טוטליטריזם ושואה" ו"לאומיות – ראשית הדרך". הוא סוקר את האירועים ביישוב היהודי, במדינת ישראל ובמזרח התיכון בטווח זמן שבין 1920 לסוף המאה העשרים. בתחילתו מתוארים התהליכים שהובילו להקמת מדינת ישראל ושלבי ההתמודדות על קיומה. בהמשך, הוא עוסק בעיצוב החברה הישראלית ובהתגבשותה של המדינה החדשה בתוך ההקשר המזרח־תיכוני ועל רקע גיבוש מדינות הלאום הערביות שסביבה. בתיאור ובהסבר של תהליכים אלו התמקדנו בשלושה היבטים עיקריים: **הלאומיות, יחסי החוץ עם המעצמות והמדינות הסובבות, והקשר עם יהודי התפוצות** בעלייה ובתמיכה הדדית.

הספר פותח בשלוש יחידות המתמקדות במאבקה של התנועה הלאומית היהודית. היחידה הראשונה סוקרת בקצרה את תהליך בניית היישוב היהודי כ"מדינה בדרך", על ידי זרמים שונים בתנועה הלאומית היהודית – הציונות – תחת המנדט הבריטי ואל מול התערורות הלאומיות הערביות פלסטיניות. היחידה השנייה מתמקדת במאבק הלאומי שמנהלים היישוב היהודי והתנועה הציונית למען הקמת מדינת ישראל. המאבק נסקר כשילוב בין יוזמות התנועה הלאומית, השפעות המעצמות, ותמיכת יהודי התפוצות בהעפלה ובגיבוי פוליטי וכספי. ואילו היחידה השלישית עוסקת במלחמה על קיומה של המדינה החל מן ההחלטה על הקמתה.

היחידה הרביעית עוסקת בהתפתחות המדינות הסובבות את ישראל: **מדינות ערב**. גם כאן יש דיון בהתפתחות תנועות לאומיות, הפעם הערביות, מתוך זווית פנימית ואל מול המעצמות ומדינת ישראל. בתוך ההקשר של התפתחות מדינות הלאום הערביות, נסקרו גם מצבן והתפתחותן של התפוצות באזור זה – קהילות יהודי ארצות האסלאם.

היחידה החמישית עוברת מהיבט הלאומיות במדינות הנפרדות למבט על יחסי החוץ. תחילה, יחסי החוץ של ישראל עם המעצמות, שאפשרו את קיומה למרות בידודה במזרח התיכון ודלות משאביה. ובהמשך, יחסי החוץ של ישראל עם מדינות ערב. יחסים אלה התאפיינו בעימותים ובלחימה בשלושת העשורים הראשונים, ובהתקדמות הדרגתית לשלום בשלושת העשורים הבאים.

ביחידה השישית והשביעית ניתן מקום מרכזי ליחסי ישראל עם יהודי התפוצות כגורם מעצב של החברה הישראלית וכביטוי לשינויים בתפיסה הלאומית. היחידה השישית מוקדשת לעליות מן התפוצה לישראל, ולעיצובה כמדינת לאום קולטת עלייה וכמדינת הגירה רב־תרבותית. כאן מודגש מצד אחד התפקיד המרכזי שהיה לאידיאולוגיה הלאומית הציונית ולשינויים בה על ארגון העלייה ומדיניות ההתמודדות עם אתגרי הקליטה. מצד שני, מוצגת העלייה כגורם המשפיע על זהות המדינה ועל אופייה הלאומי. ואילו ביחידה השביעית נידון היחס אל התפוצה היהודית ו"הגולה" כגורם קבוע בחיי העם היהודי. השינויים בזיכרון השואה, והאסון הגדול של יהדות התפוצה, נידונים כביטוי לשינוי ביחס אל היהודי "הגלותי" המייצג את התפוצה ואל היהודי "החדש" הישראלי. ואילו יחסי ישראל עם יהודי ארצות הרווחה, בעיקר ארצות הברית, מבטאים את היחס לתפוצה שלאחר השואה.

מטרות

בעיצוב הספר שאפנו להשיג מספר מטרות. מצד אחד, רצינו להקנות לכם התלמידים ידע על האירועים והמושגים הנלמדים ותפיסה של רצף האירועים. מצד שני, שאפנו לעודד אתכם לראות בהיסטוריה לא רק רצף הכרחי של אירועים. שאפנו להציג זירה של מחלוקות והכרעות, שגם לכם יש אפשרות (ואף חובה) לקבוע עמדה ביחס אליהן. ולבסוף

בה. יש להקפיד להתמודד עם השאלות המופיעות לאחר מקור או תמונה. שאלות אלו משמשות אימון בדרכי העבודה עם מקור, ופותרות פתח להיכרות עם אופן הפרשנות של ההיסטוריון. יש לזכור כי גם בבחינת הבגרות יופיעו שאלות הדורשות התמודדות עם מקור היסטורי, מילולי או חזותי, שלא נלמד.

בין ההרחבות יש לשים לב במיוחד ל"תיבות המחלוקת", המציגות תפיסות מנוגדות על אודות סוגיה טעונה. לעתים אלו מחלוקות בין דמויות היסטוריות ולעתים מחלוקות בין היסטוריונים הכותבים לאחר מעשה. סוגיות אלו מזמינות אתכם להשתתף בדיון ההיסטורי המתמשך, ולקבוע עמדה על בסיס החומר שלמדתם. זוהי גם הזדמנות לפיתוח כישורי הטיעון וההסבר, ולזיהוי הטיות ודעות בפרשנות ההיסטורית.

סיכום, אישור הבנה וקישור

לאחר קריאת הפרק מומלץ לוודא שהמושגים המודגשים הובנו ואף להכין סיכומים קצרים של המושגים המופיעים בראש כל פרק. בבסיס הידע שאספתם מקריאה ראשונית יש להשתמש כדי לענות על השאלות לסיכום, שאלות הנוגעות לסוגיות מרכזיות בפרק ומדמות שאלות לבחינה. עם סיום הלימוד של יחידה שלמה מומלץ להיעזר בתרשימים כדי לארגן את המידע באופן תמציתי ולבחון את ההבנה. ולבסוף, יש לענות על השאלות לסיכום היחידה, המסייעות ליצירת מבט על ובוחנות את יכולת הקישור והסינתזה.

אנו מקווים כי השימוש במגוון המשאבים שמציע הספר ייצור עבורכם חוויית למידה בעלת משמעות, היכרות עם עבודת ההיסטוריון והכנה מעמיקה לבחינה. מעבר לכך, נקווה כי המפגש עם תקופה זו בהיסטוריה הלאומית והאזורית יחזק את הרצון והיכולת להעמיק הלאה בסוגיות בכוחות עצמכם.

אנו רואים בספר זה יד לזכרו של ד"ר אליעזר דומקה שעמד בראש צוות המחברים ולא זכה לראות ביציאתו לאור. יהי זכרו ברוך.

צוות המחברים

ניסינו לפתח את החשיבה ההיסטורית על ידי היכרות עם מקורות ראשוניים – חזותיים ומילוליים – ועם פרשנויות של היסטוריונים. אנו מקווים שאתם התלמידים תלמדו לפרש מקורות אלו, להבינם ולעבוד עמם, ובכך תצטרפו לקהילת העוסקים בהיסטוריה.

דרכי קריאה

קריאה ראשונית

כדי לקדם את מטרות הספר ואת היכולת שלכם התלמידים להפיק ממנו את המירב, אנו ממליצים לכם על דרכי קריאה המאפשרות שימוש ביסודות מארגנים ומסייעים בתוכו. ראשית, מומלץ לפתוח בקריאת תקציר היחידה ולוח האירועים, הנותנים מבט כולל על מספר פרקים ומציגים בתמציתיות רבה את תכניהם. בשלב זה ניתן גם להציץ בתרשימים בהיחידות כיסוד מארגן חזותי.

לאחר מכן, בלימוד פרק יחיד, מומלץ להתחיל בביצוע "קריאת כותרות". כאן יש לפתוח בשאלה המארגנת שבראש הפרק, ולאחריה לנסות ליצור תשובה או "סיפור" מכותרות הסעיפים, כותרות המשנה והמילים המודגשות שבתוך הסעיפים. יש לרשום תהיות ושאלות העולות מקריאת הכותרות ועליהן ננסה לענות תוך כדי קריאת הפרק.

קריאת פרק והתמודדות עם תכניו

במהלך קריאת הפרק מומלץ לקשור כל מידע חדש לשאלות שעלו בקריאה הראשונית. יש לרשום מושגים ומילים לא מובנים ולחפש את משמעותם. מילים מודגשות שיש לצדן כוכבית ניתן לחפש גם במילון שבסוף הספר. מומלץ לרשום את המושגים המופיעים בראש כל פרק ולעמוד על משמעותם במהלך הקריאה.

אף שהטקסט הרציף של הפרק הוא יחידה תוכנית העומדת בזכות עצמה, יש להתעכב על התמונות, המקורות וההרחבות, המופיעים כ"חלונות" או על גבי רקע שונה. מקורות אלו באים כהעשרה ומאפשרים התרשמות קרובה יותר של הווי התקופה ושל תודעת האנשים שפעלו

1 שער

התפתחות בית לאומי
יהודי בארץ ישראל

עליה
חפזית
לעמנו !

התגים

יחידה א | בניין הבית הלאומי

תחת המנדט הבריטי 1920–1945

לוח אירועים

עליות	שנים	התפתחויות בכלכלה, בהתיישבות ובפוליטיקה	ביטחון	יחסי יהודים-ערבים-בריטים
עלייה שלישית	1918			• השלמת כיבוש בריטי של ארץ ישראל
	1919			• הסכם פייצל-וייצמן
	1920	• הקמת ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל		• מאורעות תר"פ-תרפ"א
	1921	• בחירות לאספת הנבחרים	• הקמת ההגנה	• התקפות ערביות בירושלים
		• הקמת קיבוצים ומושבים בעמק יזרעאל	• פירוק הגדודים העבריים	
עלייה רביעית	1922			• הספר הלבן ה־1
				• כתב המנדט הבריטי על ארץ ישראל
	1923			
	1924	• הקמת "סולל בונה", חברת הבנייה של ההסתדרות		
	1925			
	1926			
	1927	• משבר כלכלי		
	1928			
	1929	• הקמת הסוכנות היהודית המורחבת		• מאורעות תרפ"ט

עליות	שנים	התפתחויות בכלכלה, בהתיישבות ובפוליטיקה	ביטחון	יחסי יהודים-ערבים-בריטים
עלייה חמישית	1930			<ul style="list-style-type: none"> הספר הלבן ה־2 אגרת מקדונלד
	1931		<ul style="list-style-type: none"> הקמת מפקדה ארצית להגנה 	
	1932			
	1933	<ul style="list-style-type: none"> עלייה מגרמניה הנאצית עליית הנוער 		
	1934			
	1935	<ul style="list-style-type: none"> פרישת ז'בוטינסקי מהתנועה הציונית והקמת ההסתדרות הציונית החדשה 		
	1936	<ul style="list-style-type: none"> הקמת נמל תל־אביב 	<ul style="list-style-type: none"> פרישת האצ"ל 	<ul style="list-style-type: none"> המרד הערבי הגדול ועדת פיל תוכנית חלוקה הספר הלבן ה־3
	1937	<ul style="list-style-type: none"> התיישבות "חומה ומגדל" באזורי הגבול 	<ul style="list-style-type: none"> הקמת "משטרת היישובים העבריים" פלוגות השדה ופלוגות הלילה המיוחדות 	
	1938	<ul style="list-style-type: none"> עלייה בלתי לגאלית 		
	1939		<ul style="list-style-type: none"> גיוס לצבא הבריטי 	
	1940		<ul style="list-style-type: none"> הקמת לח"י 	
	1941		<ul style="list-style-type: none"> הקמת הפלמ"ח 	
	1942			
	1943			
מלחמת העולם השנייה	1944		<ul style="list-style-type: none"> "המרד" של האצ"ל "הסזון" הקמת הבריגדה היהודית 	

פרק 1 | התפתחות היישוב היהודי מסוף מלחמת העולם הראשונה עד סוף מלחמת העולם השנייה

א. תרומת הבריטים להתפתחות היישוב: כתב המנדט ופעולות הממשל הבריטי ליישומו

בוועידת השלום שהתכנסה לאחר מלחמת העולם הראשונה נקבעה מדיניות לגבי העמים, בעיקר באסיה ובאפריקה, שהשתחררו משלטון המעצמות שנוצחו במלחמה. הוחלט כי עמים אלו לא יקבלו מיד עצמאות אלא יימסרו לידי מעצמות, והללו ישלטו בהם לתקופת מעבר. במהלך תקופה זו יכשירו המעצמות את אותם עמים לקראת עצמאותם. שיטה חדשה זו נקראה ***"מנדט"** (ייפוי כוח, פיקדון). כלומר, המעצמות קיבלו ייפוי כוח לפעול באותן ארצות, תוך התחייבות לקדם את האוכלוסייה המקומית ולדווח על כך בקביעות לחבר הלאומים.

המנדט הבריטי בארץ ישראל

בשנת 1920 התכנסו נציגי המדינות המנצחות ***בוועידת סן-רמו** שבאיטליה והחליטו על חלוקת המנדטים במזרח התיכון. ארץ ישראל ועיראק נמסרו לבריטניה, סוריה ולבנון – לצרפת. הממשלה הבריטית התחייבה ***בכתב המנדט** על ארץ ישראל לקיים את ***הצהרת בלפור**, כלומר לעודד **הקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל**, בתנאי שלא ייפגעו זכויותיהם של הלא-יהודים בארץ. כדי לשתף פעולה עם ממשלת המנדט בהקמת הבית הלאומי תקום **סוכנות יהודית**, שתהיה חלק מן ההסתדרות הציונית. גם נאמר שממשלת בריטניה **"תקל על עלייה יהודית** בתנאים נאותים, ותעודד, תוך שיתוף פעולה עם הסוכנות היהודית... **התיישבות** צפופה של יהודים על הקרקע...". כתב המנדט אושר על ידי חבר הלאומים ב־1922.

כיצד הצליח היישוב בארץ ישראל להתפתח ל"**מדינה שבדרך**" תחת שלטון המנדט הבריטי?

ספר הלימוד הקודם הסתיים בשנת 1918, עם סיום מלחמת העולם הראשונה, שנתנה הזדמנות ליישוב היהודי בארץ ישראל, אך גם גבתה ממנו מחיר כבד. מלחמת העולם אף הביאה לסיום תקופת השלטון העות'מאני הממושך על ארץ ישראל והמזרח התיכון. יחידת הלימוד הנוכחית מתחילה עם תחילתה של תקופה שונה באופן מהותי: תקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל. תקופה זו, שבה הוקם הבית הלאומי היהודי, נמשכה כ־30 שנה. בשנים אלה עבר היישוב היהודי בארץ ישראל שינוי ניכר: מהתיישבות יהודית קטנה ושולית הפך היישוב היהודי לאחת הקהילות היהודיות הגדולות באופן יחסי. מאזור שולי, התלוי בהחלטות ההסתדרות הציונית, הפך היישוב בארץ למרכז הפוליטי של התנועה הציונית וקיבל מאפיינים של **"מדינה בדרך"**. כדי להעריך את גודל השינוי, נציג את עיקריו על ידי השוואה בין מצב היישוב בסיום מלחמת העולם הראשונה למצבו בסיום מלחמת העולם השנייה. לאחר מכן נסקור בקצרה את התהליכים שאפשרו שינוי זה ואת מצב היישוב ערב המאבק להקמת המדינה.

מושגים

- ◀ כתב המנדט
- ◀ "כנסת ישראל"
- ◀ המוסדות הלאומיים
- ◀ מחנה הפועלים
- ◀ המחנה האזרחי
- ◀ הרוויזיוניסטים
- ◀ הגנה
- ◀ אצ"ל
- ◀ לח"י
- ◀ המרד הערבי
- ◀ "הספר הלבן" של 1939
- ◀ הפלמ"ח
- ◀ הבריגדה (החי"ל)